

Mahmud Kaşğari – “Divan-i Lüğat-it Türk”

Türk Dünyasının mənəvi sərhədlərinin, dil zənginliyinin, özünəməxsusluğunun öyrənilməsində, kitablaşdırılaraq sabaha çatırılmasında ayrıca xidmətləri olan Mahmud Kaşğarinin həyatı haqqında geniş və bitkin məlumatımız olmasa da, onun ləyaqətli çabalarının təsiri ortadadır. İndi Kaşğarinin ünlü kitabı yüzillərdən o yana Türk Dünyası haqqında ən dəyərli mənbələrdən biridir. Mahmud Kaşğarinin «Kaşğari» nisbəsini qəbul etməsi onun heç də mütləq Kaşğarda doğulması demək deyil, burada böyümək, yaşamaq, oxumaq da bunun üçün kifayətdir.

M.Kaşğari dövrünə görə mükəmməl təhsil alıb. Həmin dövrdə Kaşğarda çoxlu məktəb və mədrəsənin mövcud olduğu haqda tarixi məlumatlar mövcuddur. Onun Səmərqənddə, Hişapurda və Buxarada oxuduğu haqqında məlumatlara da rast gəlirik. Deməli, Kaşğari bu yerlərdə olub. O, buralara yerli türk ləhcələrinin xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün gələ bilirdi. Ancaq o dövrdə Hişapurda türk yaşamaması belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Kaşğari bu yerlərə təhsil almaq üçün gəlib. Kaşğari dövrünün bir çox elmlərini mükəmməl şəkildə öyrənib, o zamanlarda mədrəsələrdə tədris olunan riyaziyyat, hesab, həndəsə, astronomiya, dil, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, fəlsəfə, hüquq, təbabət, ilahiyyat, pedaqogika, psixologiya, hərbi sənəti, məntiq, siyasət, etika və başqa elmləri öyrənib. Eləcə də o, bir neçə dili mükəmməl bilirmiş.

«Divani-lüğət-it-türk» əsərini Mahmud Kaşğarlı 1074-cü ildə yazıb. Lüğətdə 9 mindən çox söz verilir, hansı yarımqrupa aid olduğu göstərilir. Bu, orta q türkçə ilə bağlı tədqiqatçılara ciddi qənaətlər verəcək. Bu əsər əlimizdə olmasa, «Dədə Qorqud dastanları»nı, «Kutaqdu-bilik»i və başqalarının yaxşı oxuyub anlaya bilmərik. Bu əsər min il əvvəlki Türk Dünyasının aynasıdır. Lüğətdəki bütün titullar, ləqəblər, kişi, qadın adları, flora, fauna, silah, parça adları, saray titulları, bir sözlə, hər sahəyə aid adlar orada var. Kaşğari öz dövründəki bütün sözləri lüğətinə yazıb. Bu, elə-belə yox, ensiklopedik lüğətdir. Burada 318 atalar sözü verilib. Bu, o dövrdən soruşmaq baxımından çox böyük xəzinədir. 240 beyt və bənd şeir, 40-a yaxın yemək, içki reseptləri verilib. Bunlar türk mədəniyyəti tarixi üçün əvəzsiz xəzinədir. Bu əsərin orijinalı 1914-cü ildə tapılıb, 1915-1917-ci illərdə İstanbulda nəşr olunub.

Kaşğari uyğur, oğuz, qıpçaq, türkmən, qırğız, yağma və başqa türksoylu xalqları türk adı altında birləşdirən bir türkoloq sayılır. Türklərin yaşadıkları ölkələri, şəhərləri, kəndləri tanış edən, təfərrüatlı məlumat çatdıran qiymətli əsəri xəritə ilə də Türk coğrafiyaşünası adına layiq görülüb.